

РОГОЖА

Михайло Миколович,

доктор історичних наук, доцент,
головний науковий співробітник,
сектор наукової біографістики та
бібліографії

Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека
rohozhamm@ukr.net

(м. Київ)

РОГОЖА

Марія Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри історії України
Уманський державний педагогічний
університет мені Павла Тичини,

rohozhamm@ukr.net

**ПОЛТАВСЬКИЙ ОРНІТОЛОГ М.І. ГАВРИЛЕНКО: ВИВЧЕННЯ
ПТАХІВ УКРАЇНИ ТА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ**

Пропонований текст є завершенням першої частини статті, опублікованої у 2015 р. У даній статті оприлюднено результати вивчення наукового доробку відомого українського вченого-орнітолога, теріолога й урбоекозоолога М.І. Гавриленка. Вони показані на тлі соціокультурного простору розвитку української зоології, особистого внеску вченого до питання вивчення регіонального аспекту пташиного населення Полтавщини, цілісного орнітологічного комплексу, наявного на українських територіях, з проекцією на пташине населення колишнього Радянського Союзу. Останнє нами бачиться явищем, цілісно існуючим у просторі та часі, оскільки М.І. Гавриленко, випускник Харківського університету, вважається учнем (вихованцем) вченого-орнітолога зі світовим іменем – академіка П.П. Сушкіна (1868-1928). Важливою сприйнято нами громадянську позицію вченого, як зразок кращих рис характеру для його вихованців – студентів Полтавського педінституту, як і відданість науці, охороні природи та ставлення до її багатств.

Ключові слова: наука, вчений, орнітолог, теріолог, урбоекозоолог, Полтавщина, Україна, СРСР.

POLTAVA ORNITHOLOGIST MI GAVRILENKO: STUDY OF BIRDS OF UKRAINE AND THE SOVIET UNION

The proposed text is the completion of the first part of the article, published under the same title in 2015. The second part of the article published the results of the study the scientific achievements of the famous Ukrainian ornithologist, theriologist and urboeco zoologist M.I. Gavrilenko. They are shown on a background of the sociocultural space of the Ukrainian zoology development, personal scientist's contribution to the question of study the regional aspect of bird population of Poltava, integral ornithological complex that is present in Ukrainian territories, with a projection on the bird population of the overpast Soviet Union.

The last is seen by us as the phenomenon that integrally exist in space and time, as M.I. Gavrilenko is a graduating student of the Kharkiv University, is considered the student (pupil) of a world-renowned ornithologist - academician P.P. Sushkin (1868-1928). The civil position of the scientist is perceived by us important, as an example of the best character traits for his pupils - students of Poltava Pedagogical Institute, and as devotion to science, nature protection and attitude toward its wealth.

Keywords: *science, scientist, ornithologist, theriologist, urboeco zoologist, Poltava region, Ukraine, the USSR.*

ПОЛТАВСКИЙ ОРНИТОЛОГ Н.И. ГАВРИЛЕНКО: ИЗУЧЕНИЕ ПТИЦ УКРАИНЫ И СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Предложенный текст есть завершением первой части статьи, опубликованной под таким же названием в 2015 г. В ней обнародовано результаты изучения научного наследия известного украинского ученого-орнитолога, териолога и урбоэкозоолога. Н.И. Гавриленко. Они показаны на фоне социокультурного пространства развития украинской зоологии, личного вклада ученого в дело изучения регионального аспекта птичьего сообщества Полтавщины, целостного орнитологического комплекса, имеющегося на украинских территориях, с проекцией на птичье население бывшего Советского Союза. Последнее нами видится явлением, целостно существующим во времени и пространстве, поскольку Н.И. Гавриленко, выпускник Харьковского университета, считается учеником (воспитанником) ученого-орнитолога с мировым именем – академика П.П. Сушкина (1868-1928). Важной воспринято нами гражданскую позицию ученого, как образец лучших черт характера для его учеников-студентов Полтавского пединститута, как и преданность науке, охране природы и отношения к ее богатствам.

Ключевые слова: *наука, ученый, орнитолог, териолог, урбоэкозоолог, Полтавщина, Украина, СССР.*

Збереження історичної пам'яті українського народу про кращих своїх синів назавжди залишиться постійним пріоритетом соціального середовища.

Стосується це захисників України чи тих її синів, які своїми науковими дослідженнями та здобутками формували її інтелектуальний рівень і визнання серед національної та світової спільноти. Це твердження, на наш погляд, стосується життя та наукової діяльності орнітолога М.І. Гавриленка з Полтавщини. Його внесок у ґрунтовне вивчення видового складу птахів (орнітофауни) Полтавщини був визнаний не лише М.В. Шарлеманем, але й іншими українськими орнітологами. З приводу стану вивчення полтавської орнітофауни з ученим вели листування М.О. Мензбір, П.П. Сушкін, Л.С. Берг. Останнє і підтверджує контекст зв'язку досліджень полтавського вченого з науково і соціально значимими теоретичними та практичними українськими та союзними програмами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання вивчення життя та наукового внеску вченого почало розширено досліджуватися після його юридичної реабілітації (1989 р). Воно триває за кількома векторами, серед котрих соціокультурні оціночні судження щодо особи вченого стали знаковими та поклали початок посиленому інтересу щодо особи вченого М.І. Гавриленка – людини, громадянина та природодослідника. Цим було започатковано вивчення, серед іншого, й внеску вченого у визначення місця орнітофауни Полтавщини в орнітокомплексах УРСР й СРСР у цілому та за певними напрямками. Дозволимо собі повторитися, але реабілітація таки стала потужним поштовхом... Від 1989 р. про життя та наукову діяльність зоолога М.І. Гавриленка опубліковано близько сотні досліджень. За нашими підрахунками виявлено: щодо аналізу наукової діяльності вченого 33 матеріали, публіцистичних – 25 і 40 згадок про внесок вченого у науку в працях інших авторів. Одним з авторів підготовлено публікації у 2008, 2011, 2015, 2016, 2020 рр., де розглянуто різні аспекти наукової діяльності вченого.

Авторами статті поставлено за мету сформулювати цілісне розуміння життєвого шляху та наукової діяльності завдяки комплексному підходу до оцінки наукових здобутків вченого відповідно стану та розвитку тогочасного соціокультурного простору. Окрім того, окреслити внесок у дослідження птахів

Полтавщини, співвідносність їх з відомостями про птахів України, а також в орнітокомплексі колишнього СРСР.

Справді, все йде, все минає, але пам'яті нашій краю немає... Саме так варто сказати та саме так сприймається науково-педагогічна та пізнавально-дослідницька діяльність відомого українського вченого, уродженця Полтави, Миколи Івановича Гавриленка (1889-1971), за покликом душі – природознавця, ентузіаста охорони природи, створення заповідних територій, за науковими вподобаннями – орнітолога, теріолога та урбоекозоолога [1]. Крім того, мав окрему діяльнісну грань – музейництво як іпостась, оскільки тривалий час, хай і з перервами об'єктивного характеру, працював у Полтавському краєзнавчому музеї, розпочавши в ньому трудову діяльність [2].

Розгляд першої половини життя (див.: «Внесок полтавського орнітолога М.І. Гавриленка у вивчення птахів України та Радянського Союзу». Ч. I. Історія науки і техніки. Зб. Наук. праць. Київ: ДЕТУТ, 2015. Випуск 7. С.183-195) нами завершено на час поверненням вченого із заслання. Нагадаємо, що його було звинувачено в антирадянській діяльності (участь у надуманому енкавеесниками «Астрономічному гуртку»). Повернувся із заслання до Полтави у січні 1941 р., але з клеймом – «ворог народу».

Взагалі важко уявити морально-психологічний стан людини, яка відбула п'ять років заслання, будучи засудженою невинною, за надуманим звинуваченням. Органами влади упродовж 30-х років ХХ ст. впроваджувалася та культивувалася думка, що «даремно не садять, органам видніше...». У такому статусі М.І. Гавриленку ніхто не хотів пропонувати роботу, одні просто боялися, інші – просто не хотіли зайвих клопотів. Нарешті (квітень 1941 р.) влаштувався столяром до музею, у котрому працював до засудження та заслання.

Нинішнього часу важко уявити атмосферу постійного страху та суцільної підозрливості, наявної у 2-й половині 30-х рр. ХХ ст., але таки знайшлися порядні люди, які всупереч всьому «підставили плече», тому згодом був

переведений на посаду наукового співробітника, працював до середини вересня 1941 р. (німецькі війська вступили до Полтави 18 вересня 1941 р.).

Життя з приходом німецьких військ поставило М.І. Гавриленка та його дружину перед необхідністю подальшого вибору майбутнього життя під окупацією, оскільки ні про яку евакуацію не йшлося у зв'язку з хворобою дружини. Вибір стосувався продовження роботи в обласному музеї (очевидно, заради підтримання життя як фізичного існування, оскільки навіть дружина змушена була працювати...). Окупанти відкрили музей як культурний заклад лише для відвідування німцями. Зважаючи на те, що основну частину експонатів було евакуйовано, із залишків М.І. Гавриленку довелося невідкладно сформувати певну частину експозиції природничого відділу. Одночасно нагадаємо, що під час окупації вчений працював на посаді завідувача природничого відділу та заступника директора з наукової частини. Працюючи в музеї, вчений, на нашу думку, мав достатню інформацію щодо грабунку природних багатств і культурно-мистецьких цінностей Полтави та Полтавщини. Для загального розуміння ситуації (перед відступом окупантів з Полтави) варто навести особисту оцінку М.І. Гавриленком стану музею щодо розкрадання його експонатів: «...грабёж перед сожжением музея был уже анархией разнузданной банды, если можно так сказать, международной. Грабили и итальянцы, и венгры, и наши братья-славяне, бывшие на службе у немцев» [3, с. 23].

Німецькі окупанти відступили з Полтави під натиском військ Степового фронту 23 вересня 1943 р. Відступаючи, окупанти, серед іншого, підпалили приміщення музею, бажаючи знищити ті цінності, котрі ними було зосереджено у його будівлі. Найімовірніше вороги зробили це, маючи цілком очевидні наміри пожежею досягти одночасної ліквідації як зведеного до музею, так і знищення власне будівлі. На нашу думку, саме у цей час почуття патріотизму та відповідальності перед майже тисячолітньою історією рідного міста, дало змогу М.І. Гавриленку, упослідженому підозрами та приниженому

безпідставним засланням, вивищитися над буденністю власного буття та звершити громадянський подвиг.

Що розумілось і продовжує розумітися під громадянським подвигом М.І. Гавриленка? Сталося так, що «... ризикуючи життям, разом з іншими працівниками установи рятував від пожежі музейні експонати, бібліотеку. Тоді вдалося вилучити (вихопити – авт.) з вогню понад 6 тис. книг, майже повну збірку журналу «Киевская старина», малюнки художників Мясоєдова і Рощиної, велику кількість фарфору» [1, с. 17]. Скажемо, що по «гарячих слідах» цієї події обласна газета в окремій статті, котра стосувалася стану музеїв на Полтавщині після визволення від окупантів, повідомила і про цей факт [4].

М.І. Гавриленко продовжив працю в музеї. Займав різні посади, певний час навіть тимчасово виконував обов'язки керівника музею, традиційно – заступника директора музею з наукової роботи (у 1936 р. йому було присвоєно ступінь кандидата біологічних наук за сумою та змістом опублікованих статей – авт.), завідувача відділу природи. При ознайомленні з його послужним списком післявоєнного періоду склалося враження, що вченого стали потроху відтісняти від улюбленої справи. Скоріше, попри його високу наукову кваліфікацію й ерудицію, потроху витісняли з музею, пригадуючи заслання, перебування під окупацією та співробітництво з окупантами. Варто припустити, що нагадували про таке, зрозуміло, з різних причин, але нагадували найскоріше ті, хто був евакуйований... Як наслідок – 01 грудня 1946 р. звільнився згідно з поданою заявою за власним бажанням.

Водночас, варто наголосити, що М.І. Гавриленко знаходив відраду та душевний спокій у польових дослідженнях і спостереженнях, походах рідною Полтавщиною. Зрозуміло, що зрештою необхідна кількість нового знання вченим була трансформована у нову якість. Уже в 1946 р. ним було оприлюднено результати роботи в окремій статті, вміщеній до спеціального (тематичного) наукового збірника, котрий вийшов до 25-літнього ювілею (1921-1946 рр.) Полтавського державного педінституту [5]. Виходячи з цього,

наголосимо, по-перше, є підстави стверджувати, що вчений підтримував постійні наукові зв'язки з колегами-біологами місцевого педінституту, а публікація в ювілейному виданні – визнання наукових заслуг і внеску до вивчення зоології краю; по-друге: він продовжував системно вивчати птахів Полтавщини як складову і невід'ємну частину орнітокомплексу України та СРСР. Окремо зауважуємо, що у цей час М.І. Гавриленко продовжив послідовне дослідження орнітофауни Полтавщини в тогочасних її межах, відповідно, активізував створення власної орнітологічної колекції на основі добування окремих екземплярів птахів. Відзначено посилення наукових контактів з багатьма орнітологами, у т.ч., з М.В. Шарлеманем, автором найвідомішої праці про птахів України [6].

Створення відомим українським ученим унікальної орнітологічної колекції варте окремого дослідження¹. Ми вважаємо за необхідне зазначити лише один факт – один з перших екземплярів птаха, добутого майбутнім відомим дослідником у 1908 р. – стала хохітва, стрепет, (*Tetrax tetrax* L). Його тушка знаходиться у колекції Полтавського краєзнавчого музею². Принагідно повідомляємо, що в ній також знаходяться тушки ще 29-ти птахів Полтавщини, крім того, ще одна – з Тобольської губернії (1927)³ та ще одна – з Таджикистану (1957). Всього 32 тушки [1, с. 146-148]. Цілком очевидно, що колекція тушок птахів музею свідчить про практично постійний зв'язок ученого з музеєм (навіть – посмертний), у котрому він розпочав свою трудову та науково-дослідницьку діяльність. Це твердження, серед іншого, унаочнено датами добування та виготовлення тушок птахів (1908-1959) та їх надходженням до музею, як знаком пам'яті про вченого-орнітолога (1976-1999).

¹. Тетяна Дев'ятко, працівник Музею природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, підготувала (2009) оглядове повідомлення про орнітологічну колекцію М.І. Гавриленка, що знаходиться у фондах, але, обмежена вимогами укладачів збірника, не могла вказати ні часу, ні місця здобуття кожної конкретної тушки. На нашу думку, оприлюднення таких відомостей вкотре доводить дослідницьку унікальність ученого.

². Згадуючи М.І. Гавриленка, Борис Гуревич, випускник природничого факультету ПДПУ, фронтовик, у своїх спогадах про Вчителя навів один з його висловів: «Чучела – это для зевак, а для науки нужны шкурки. Я ведь серьёзный учёный и серьёзно занимаюсь орнитологией». Важливо підкреслити, що позиція вченого співпадала з поглядами і дослідницькою діяльністю орнітолога М.О. Зарудного (1859-1919), також уродженця Полтавщини.

³. Так у першоджерелі, але потрібно уточнити, що постановою РНК РРФСР від 02 березня 1920 р. Тобольська губернія була перейменована у Тюменську.

Повернення до викладацької діяльності відбулося як необхідна передумова переходу до іншої якості життязабезпечення, водночас, і готовності до трансляції набутих знань, осмислених на основі особистого досвіду, оскільки до інституту прийшла навчатися молодь, яка зазнала лихоліття війни та післявоєнних злиднів. Вона в основній своїй масі бачила в набутті нових знань можливість вийти за усталені рамки буденності та відкрити нові горизонти самореалізації.

Різні джерела надали суперечливу інформацію щодо початку роботи вченого у Полтавському педінституті. Очевидно, специфіка викладу відомостей про займані посади та навчальні дисципліни природознавчого циклу, що їх довелося викладати М.І. Гавриленку, сприймалися конкретно фіксованими до використаного джерела на момент доступу до нього. Біобібліографічний довідник щодо українських орнітологів щодо переходу М.І. Гавриленка на роботу до педінституту надав наступні відомості: «Некоторое время Николай Иванович не мог нигде устроиться. С большим трудом (при помощи бывшей ученицы Анны Немировской, кандидата наук, энтомолога), широко известному в СССР ученому помогают стать 1946 г. ...лаборантом в Полтавском педагогическом институте, доверив ему лишь практикум по геологии. Здесь он проработал до 1960 г.» [7, с. 113]. Автори-упорядники пізнішого видання щодо працевлаштування М.І. Гавриленка вказали: «Із 1946 р. і до виходу на заслужений відпочинок (1960 р.) Микола Іванович працював старшим викладачем Полтавського педагогічного інституту, читав лекції з курсу зоології хребетних, зоогеографії і геології, керував навчальною, польовою і виробничою практикою студентів. Адже він був кандидатом біологічних наук, прекрасним лектором та вмiлим і досвідченим практиком» [1, с. 18]. На нашу думку, полтавські автори розглянули його працю в педінституті на постійній основі у часовому розвитку, простеживши її протікання аж до виходу на пенсію.

За даними наявної в авторів копії особової справи, М.І. Гавриленко почав працювати у педінституті з вересня 1946 р., оскільки у заяві написав «... прошу прийняти мене до складу лекторів Педінституту і дати мені право викладати

вільну в інституті дисципліну геологію» (особистий архів авторів). Наказ на зарахування № 190 від 02.XII.1946 р.

Повертаючись до науково-дослідницької праці вченого, вважаємо, що варто відзначити загальне – як кількісне, так і якісне її приростання. Воно, на наш погляд, виявилось у розширенні ареалу дослідження, а також у збільшенні груп (класів) тварин, які потрапили до поля наукових інтересів ученого: теріології, герпетології, звичайно ж, при домінуванні інтересу до орнітологічних дослідження.

Перейшовши працювати до педінституту, вчений розпочав з навчальної і польової практики зі студентами, у ході яких мав змогу не тільки вести фенологічні спостереження над сезонними явищами у житті птахів, а й маючи дозвіл на добування птахів з навчально-науковою метою, практично постійно поповнював колекцію. Варто наголосити, оскільки вчений мав вишкіл харківської таксидермічної школи у виготовленні шкурок птахів і їхніх тушок, при добуванні птахів учив цьому і своїх студентів. Доречно нагадати, що у спогадах про Вчителя окремі з них вказували цей факт.

Підкреслимо, що посилена робота з формування унікальної орнітологічної колекції принесла свої результати. Як стверджує Тетяна Дев'ятко, у науковому Музеї природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, найчисельнішою за експонатами є орнітологічна колекція, – більше 19 тис. одиниць зберігання. Водночас, вона наголосила: «Безусловной жемчужиной коллекции является коллекция Николая Ивановича Гавриленко» [1, с. 54]. Підставою для такого твердження стали відомості про кількісні та якісні характеристики колекції.

Спочатку про кількісні характеристики: для колекції птахів Микола Іванович зібрав 5235 одиниць тушок, вони належали представникам 333 видів з 59 родин, котрі репрезентували 18 рядів птахів. Для розуміння якісних характеристик колекції автори навели думку фахівця: «Особая ценность этой коллекции заключается в том, что она собрана серийно (орел-карлик – 40 экз., степной лунь – 30 экз., серый сорокопут – 91 экз., варакушка – 270 экз., сорока

– 95 экз. Большая часть коллекции была собрана на территории Полтавской и сопредельных областей... есть и сборы и с других областей Украины (Закарпатской, Запорожской, Херсонской, Волыни), а также Азербайджана, Армении, Грузии, Туркмении, Казахстана, Таджикистана, Узбекистана, России (Карелии, Тюменской, Архангельской, Мурманской и других областей) и даже далекого зарубежья – одноцветный скворец из Марокко)» [1, с. 55].

Як вважають автори, задум формування колекції, як і перші кроки на цьому шляху, крім усього іншого, відбувались під впливом ще одного наставника студента Гавриленка, вченого з Харківського університету – відомого професора О.М. Нікольського. Саме він «...основал орнитологическую фондовую коллекцию, которая и в настоящее время дает материал для разработки важных вопросов фаунистики и систематики птиц» [8, с. 34]. Відчутний у ній і вплив академіка-орнітолога П.П. Сушкіна, який свого часу досліджував морфологію птахів (М.І. Гавриленко з цією метою збирав серії тушок птахів одного виду, що засвідчили матеріали колекції) [9].

Науково-дослідницька діяльність М.І. Гавриленка після війни активно продовжувалася, однак, публікувати результати вдавалося не так часто з багатьох причин. Прижиттєвих публікацій цього періоду нами виявлено вісімнадцять, крім того, упорядниками, П.П. Ротачем і О.Б. Супрунечком, було зібрано та підготовлено до друку ще чотири роботи, здебільшого спогади вченого про людей з орбіти особистого спілкування. Крім того, відомості про М.І. Гавриленка та матеріали орнітологічних досліджень вченого вісім разів внесено до 4-го тому «Птахи» (1957)⁴ 40-томного видання «Фауна України», а до 5-го тому «Птахи. Вип. 2. Хижі птахи» (1977)⁵ – вже вісімдесят три рази. Зауважимо, що вказані вище цифри переконливо підтвердили визнання вченого та його місце серед українських учених-орнітологів.

Крім того, до бібліографічних покажчиків «Птицы СССР» за різні роки також вміщено відомості про опубліковані праці вченого. Так, у покажчику за

⁴. Фауна України. В 40 т. Т 4: Птахи. Загальна характеристика птахів. Курині Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини. Кістяківський О.Б. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 431 с.

⁵. Фауна України. В 40 т. Т V. Вип. 2. Хижі птахи. Зубаровський В.М. Київ: Наукова думка, 1977. 408 с.

1881-1917 рр. (1972)⁶ вказано три праці вченого, в наступному (1918-1945) (1979)⁷ автори також тричі вказали праці М.І. Гавриленка. Тобто, на загальносоюзному рівні упорядники бібліографічних покажчиків внесли до них наукові праці М.І. Гавриленка, тим самим підкреслили значення і, головне, внесок ученого у загальний масив орнітологічних знань. Власне – визнання вченого у загальносоюзному масштабі.

Як засвідчив аналіз останнього періоду життя вченого (після виходу на пенсію), Микола Іванович послідовно працював над систематизацією зібраних ним відомостей про життя тварин, у т. ч., й птахів, спостерігаючи їх існування в умовах міста. Упродовж 60 – 70-х рр. ХХ ст. промисловий комплекс Полтави розвивався досить динамічно. Було збудовано кілька підприємств, неблагополучних в екологічному сенсі. Тому поява узагальнюючої праці вченого сприйнята нами як передчуття істотного погіршення екологічного стану природного середовища для тварин, які постійно населяли місто. Водночас, вона стала одним з перших офіційно оприлюднених застережень для майбутніх поколінь і «попереджувачим дзвінком» для міської влади. Підготовлена Миколою Івановичем монографія побачила світ у 1970 р. під назвою «Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы» [8]. З віддалі часу можна повідомити, що монографія була підготовлена вченим раніше, але все не знаходилося коштів на її публікацію. Лише після того, як було досягнуто порозуміння з Харківським університетом щодо придбання орнітологічної колекції, монографію була опубліковано видавництвом ХДУ на власних поліграфічних потужностях.

На нашу думку, монографія не тільки заклала основи української урбоекології, вона започаткувала розвиток урбоекозоології. Головне – вона дозволила засвідчити послідовну еволюцію особистості відомого вченого, його інтелектуальну здатність, попри всі життєві незгоди, піднятися над буденністю та сказати вагоме слова майбутнім поколінням.

⁶. Птицы СССР. Библиографический указатель. 1881-1917. Ленинград: Изд-во «Наука», 1972. 195 с.

⁷. Птицы СССР. Библиографический указатель. 1918-1945. Ленинград: Изд-во «Наука», 1979. 408 с.

Завершуючи огляд другої половини життя відомого українського вченого-орнітолога, теріолога й урбоекозоолога М.І. Гавриленка, варто зацентувати увагу на декількох важливих її ознаках. Найперша, – М.І. Гавриленко, повернувшись із заслання, не втратив інтересу до життя, не озлився, навпаки, усіма наявними силами, долаючи недовіру та спротив, повертався до активного життя. Переживаючи окупацію, знайшов сили не тільки до дії, навіть здійснив громадянський подвиг, урятувавши гуманітарні цінності, суспільно значимі для відновлення роботи інститутів після звільнення від окупантів. Вимушене звільнення з роботи в музеї та перехід до місцевого педінституту на викладацьку роботу істотно розширили можливості щодо науково-дослідницької діяльності та, особливо, створення унікальної колекції птахів не тільки з представників території Полтавщини й України, а й з різних частин колишнього СРСР. Нарешті, завершальним словом відомого вченого стала монографія «Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы» (1970), котра, на наш погляд, сприймається однією з перших, що порушила необхідність вивчення життя хребетних тварин в умовах все зростаючого техногенного навантаження на оточуюче середовище.

Загалом, М.І. Гавриленко залишив істотний науковий спадок у знаннєвому просторі України.

Автори висловлюють вдячність ректору Полтавського національного педагогічного університету М.І. Степаненку за можливість отримати ксерокопію особової справи М.І. Гавриленка та використовувати відомості з неї для підготовки статті.

Список використаних джерел та літератури

1. Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять. Укладачі: Самородов В.М, Кигим С.Л. Наук. ред.: М.В. Гриньова. Полтава, 2009. 203 с., 70 іл.
2. Піскова Е.М. Полтавський краєзнавчий музей. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 372. 520 с.

3. Гавриленко М.І. (1889-1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога. Зібрав і впорядкував П. Ротач. Полтава: Верстка, 2004. 86 с.
4. Бойко П. Відновлюються музеї Полтавщини. Зоря Полтавщини. 1944. 25 листопада. С. 4.
5. Гавриленко М. Нові види звірів та птахів і їх біологія. Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту: ювілейне видання 1921-1946 рр. Т. 6. Полтава, 1946. С. 121-129.
6. Шарлемань М.В. Птахи УРСР (матеріали до фауни). Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. 266 с.
7. Орнитологи України. Биобиблиографический справочник. В. 1. Авторы-составители: Т.А. Атемасова, И.А. Кривицкий. Харьков, 1999. 286 с.
8. Гавриленко Н.И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. Харьков: Изд-во ХГУ, 1970. 138 с.
9. Мазурмович Б.Н. Александр Михайлович Никольский (научно-биографическая серия). Москва: Наука, 1983. 80 с.
10. [Дементьев Г.П.](#) Петр Петрович Сушкин: почетный член Моск. о-ва испытателей природа. Москва: [МОИП](#), 1940. 22 с.

References

1. Atemasova T.A., Krivizkii I.A. (1999) *Ornitologi Ukrainy*. [Ornithologists of Ukraine]. Bibliographic reference. IN 1. Kharkov. 286. [in Russian]
2. Boiko P. (November 25, 1944). *Vidnovliuuiutsia muzei Poltavshchyny*. [Museums of Poltava region are being restored]. *Star of Poltava region*. p 4. [in Ukrainian]
3. Dementiev G.P. (1940). *Petr Petrovich Sushkin: pochetnyj chlen Mosk. o-va ispytatelej priroda*. [Petr Petrovich Sushkin: honorary member of Moscow nature testers]. Moskva, MOIP. 22. [in Russian]
4. Havrylenko M. (1946). *Novi vydy zviriv ta ptakhiv i yikh biolohiia*. [New species of animals and birds and their biology]. Scientific notes of Poltava State Pedagogical Institute: anniversary edition of 1921-1946. Vol. 6. Poltava. pp 121-129. [in Ukrainian]
5. Havrylenko N.I. (1970). *Pozvonochnye zhivotnye i urbanizaciya ih v usloviyah goroda Poltavy*. [Vertebrate animals and their urbanization in the conditions of the city of Poltava]. Kharkov: KhSU Publishing House. 138.[in Russian]
6. Mazyrmovich B.N. (1983). *Aleksandr Mihajlovich Nikolskij (nauchno-biograficheskaya seriya)*. [Alexander Mikhailovich Nikolsky (scientific and biographical series)]. Moskva: Nauka.80. [in Russian]
7. Piskova E.M.. Editor: Smolii V.A.(2011). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t*. [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes]. Poltava Museum of Local Lore. Pa-Prik. 372, p 520. [in Ukrainian]
8. Rotach P. (2004). *Havrylenko M.I. (1889-1971). Materialy do biohrafii vidomoho vchenoho-ornitoloaha, kraieznavtsia i pedahoha*. [Havrylenko M.I. (1889-

1971). Materials for the biography of the famous ornithologist, local historian and teacher]. Poltava: Verstka. 86. [in Ukrainian]

9. Samorodov M.V., Kyhym S.L. Scientific editor: Hrynova M.V. (2009). *Pryrodoznavets Mykola Havrylenko epokha ta pamiat.* [Naturalist Mykola Havrylenko, epoch and memory]. Poltava. 203, p 70, il. [in Ukrainian]

10. Sharleman M.V. (1938). *Ptakhy URSR (materialy do fauny).* [Birds of the USSR (materials for fauna)]. Kyiv, AN USSR. 266. [in Ukrainian]

Рецензент:

Коцур Н.І., д.і.н., професор

Пилипчук О.Я., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 15.07.2020 р.